

ОСОБИСТІТЬ

Чеслав МІЛОШ

ДО УВАГИ ВДЯЧНОГО СПІВБЕСІДНИКА

Першими днями лютого 1951 року я з'явився в “Культурі” чи, радше, в будинку на авеню Корней, де містилася редакція. Тут мешкав також і колектив часопису у складі трьох видавців. Будинок, щось на зразок *павільйону* французьких передмість, стояв у занедбаному саду і теж був занедбаний. Довести його до ладу коштувало колективу чималих зусиль. Збиралися, як правило, в кухні, за столом, накритим клейонкою, оскільки інші кімнати вдавалося опалювати лише частково, пічками, в яких горіли вугільні брикети. За столом обідали, читали кореспонденцію, вносили корективи. Та трійця, тобто Єжи Гедройц, Зося і Зигмунт Гертц, перебували, насмілюся сказати, на самому дні недолі. Вони були ворогами імперії, натомість усе було на боці імперії: перемога у війні, мільйони в таборах, контроль над половиною Європи і над думками другої її половини, гроші на пропаганду, добре оплачувані поліцейський та шпигунський апарати. Сьогодні важко навіть уявити собі розміри тріумфу цієї держави. Польща добре це усвідомлювала, і еміграція стала символом небуття, що паралізувало владу. Тільки-но вона почала зводити до свого місця в царстві молоха, настав рік 1949, розбивши й ті ілюзії, які подекуди ще жевріли.

Я почувався так само, як і мої польські колеги й, осівши в “Культурі”, подумки долучався до недолі. А якщо я й писав, то лише з позиції “людини-перевертня” (“*człowieka przewrconego*”), як говорив Гомбрович. Моє середовище в Польщі керувалося товариськими амбіціями і неписаним кодексом товариського такту. Залишатися в еміграції – означало втратити у товариській ієрархії. Публічно визнати себе антикомуністом було просто нетактовно. Згадую це, бо так було насправді, хоча тепер ніхто не хотів би цього визнати. Моя похмурість і навіть істерія та провокації були спричинені тим, що я терпів муки принижених амбіцій. Сьогодні в загальній дискусії про комунізм надто мало уваги приділяється

товариському престижу. Пізніше, за часів Солідарності, потреба такого престижу діяла в протилежному напрямку. У 1951 році я був отруєний не лише гегельянством, але й самотністю того, хто пориває зі своїм товариством, єдиним, що він має, мимоволі перетворюючись на самотійну, навіть відважну, особистість.

Єжи Гедройц керувався іншими настановами, і тиск на нього з боку оточення був зовсім інакшим. Це звільняло його від етноцентричної ортодоксії патріотів. Його бачення можливої польсько-української, польсько-литовської й польсько-білоруської співпраці було (тоді!) безумним, а його задум впливу на Польщу здаля – карколомним. Хоча, власне, тим, що він був людиною звідти, зі сходу, як Єжи Стемповський чи Станіслав Вінценз, свідомою національних проблем, він був близький мені. Та, насправді, це спричиняло повне незрозуміння.

Я ненавидів радянську потвору, і був певен того, що дивом уникнув табору. Виїжджаючи з Польщі, я взяв на себе зобов'язання боротьби. Але це не означає, що я вірив у перемогу і, загалом, я не маю наміру єднатися з тими, хто запевняє, що од початку знали все наперед.

Єжи Гедройц у своїй незламності був для мене постаттю загадковою. Чи справді він вірив у те, що поділ Європи відбудеться раніше, ніж за сто років? Чи у зв'язку з цілковитою неправдоподібністю успіху своїх починань поведився так, як поведився би в ім'я стоїчних засад, тому, що так треба, без жодних розрахунків на успіх? Його впертість та цілеспрямованість, мета, якій він присвятив ціле життя, заслуговували на мою повагу й мимовільний подив. Мимовільний, бо супроти нього виступала будь-яка реалістична думка. Однак, у своїй безоглядній самовідданості він був не самотній: за ним, монолітно, стояла та, без кого не було б “Культури”, через чії руки проходила кожна сторінка часопису, секретарка і головний керівник їхнього *falanster*'у¹ в одній особі, Софія Гертц. Я марно намагався відгадати, що ж у ній за рушійна сила, що дає змогу працювати чотирнадцять годин на добу? В ім'я ідеї? Заради самої дії, як тоді, коли вона рубала ліс на засланні в Марійській республіці? Із глибокої віри у змістовність починання? Бо, скажімо щиро, Зигмунд, не покладаючи рук, пакував тираж часопису й возив його ручним візком на Гар Сант Лазар² не тому, що вірив. Він свідомо жертвував собою заради кохання до дружини, лояльний до обраної нею місії. Він був скептиком, а отже, виявлявся доступнішим моєму скептичному настрою.

Нині, по смерті Гедройца, я повертаюся до тих перших років “Культури”, тому що тільки так можу думати про велич справи, яку він залишив. Він переміг, але ризик програшу становив частину самої гри, що була випробуванням характерів. Щоправда, можна віддати йому належне за дар передбачення, однак тоді бракувало логічних передумов для занепаду сов’єтизму, та й сьогодні його занепад не вкладається у причинно-наслідковий ряд, будучи схожим на диво. Оскільки я протягом десятків років публікувався в “Культурі” та “Інституті Літерацкім”³, нині незаслужено користуюся тією славою, що належить Гедройцу та його найближчим співробітникам. На мою думку, власне, показуючи мізерність початку, я змальовую справжню вагу свого внеску як літератора, який користувався гостинністю й опікою зубожілого видавця.

Гедройц – велична постать польської історії. Звичайно, оцінка його “Культури” мінятиметься, але про нього завжди йтиметься в дебатах про болісну ліквідацію спадщини давньої Речі Посполитої як про людину, яка зарано зрозуміла, що стосунки поміж народами, які входили колись до її складу, мають спиратися на нові засади. Його смерть стала втратою для литовців, білорусів та українців, але маємо надію, що завдяки йому польський етноцентричний спосіб мислення ніколи більше не здобуде переваги.

ПРИМІТКИ

¹ Оселя, в якій, за Фур’є, має мешкати ідеальне суспільство.

² Gare St. Lazare – вокзал Святого Лазаря, один із Паризьких вокзалів.

³ Йдеться про польський літературний часопис Instytut Literacki.